

Balkan ədəbiyyatının sevilən imzalarından İsmail Kadarenin yaradıcılıq yolu da, bədii üslubu da elə həyatı kimi başdan-sona mübarizə üstündə qurulub. Bu üslub zaman-zaman onun öz həyatı ilə birgə biz oxucuların da daxili dünyasını sarsır. Yazdıqları öz həyatını, ideyalarını əks etdirsə də, oxucunun dünyasını da tamamlayır, durğun duyğular arasında zəlzələ effekti yaradır. Bugün haqqın-

Romanda ən uğurlu təsvirlər elə yazarın doğulub-böyüdüüyü Albaniya ilə bağlıdır. Məkan təsvirləri ilə tanış olduqca əksərən Kadareni “müharibə mövzusunu araşdırmamaqda” qınayan tənqidçilərin iddialarını təsdiqləməkdən başqa yol qalmır. Çünki İtaliya, müharibə, almanlarla bağlı hissələrdə tələskən və təsirsiz təsvirlər olduğu halda, müəllif öz vətəni haqqında danışarkən uğurla çıxış edir.

“Ölü ordunun generalı”

Gələcəyə torpağın altında yatanlar qərar verir

da danışacağımız “Ölü ordunun generalı” (“The general of the dead army”) romanını isə yazarın ədəbi mübarizəsinin zirvəsi və ya meydanı adlandırsaq, qınanmırıq. Amma adını çəkdiyimiz roman ona görə daha çox sevilir ki, yazıçı bizi qonaq etdiyi dünyada həm yaşayır, həm yazır, həm də necə bir dünya qurmalı olduğunu yollarını göstərir.

Müasir ədəbi tənqidçilər düşünür ki, hər janrın öz tənqidçiləri olmalıdır. Məsələn, avtobiografiya tənqidçiləri dram, şeir haqqında danışmamalıdır. Alban müəllif isə “Ölü ordunun generalı”-nda dram, tarixi, bioqrafiya və s. kimi bir neçə qolu birləşdirərək, böyük riski gözə alıb. Romanı hamının sərbəst tənqidinə təqdim edib. Amerikalı tənqidçilər digər romanlarla müqayisədə burada Kadarenin yuxulu müəllif təsiri bağışladığını iddia edirlər. Süjetin ləng inkişafını bir qrup tənqidçilər hadisələrin geniş məstəbdə qələmə alınması ilə əlaqələndirir, digər qrup isə Kadarenin müharibə mövzusunu uğursuz araşdırması ilə. Romanı dünya ədəbiyyatının klassikləri ilə müqayisə edənlər isə daha sərt tənqid olunur - çünki hekayənin ana xətti, ideyası güclü, təsirli olsa da, Kadarenin qələmindən Ceyn Ostenin kənd zadəganlarının həyatı, Mart Tvenin pəncirli Misissipi təsvirləri, Servantesin Mançası çıxmayıb.

Bunun əksini düşünənlər isə romanın ikinci Dünya müharibəsinə yox, həmin illərdə Şərq və Qərb arasındakı amansız savaşların meydanı, yad orduların, müharibədən sonra isə torpaq tacirlərinin tapdağına çevrilmiş Albaniyaya həsr olunduğu üçün bu təsvirlərin lazımlılığı qənaətinədir. Lakin romandakı Albaniyaya turistik obyekt kimi baxmaq mümkün deyil. Kadarenin Albaniyası keçmişin izlərini doğma bir yara kimi qoruyub saxlayan, insanları artıq aydın gələcək nəminə belə olsa, dünəni unutmayan, itkiləri də itirdikləri bir çox şey kimi qibtə ilə yad edənlərin vətənidir. Bəzən romanda araşdırmaçı generalın qarşılaşdıqları ilə təəccüblənsək də, bir zamanların düşməni olmuş hərbiçi ilə belə çörəyini bölüşməyə hazır olan insanların Albaniyası oxucunu hər nüansda qərib diyardırmış kimi hiss etdirir.

“Ölü ordunun generalı” Kadarenin əvvəlki və sonrakı romanlarından kəskin fərqlənir. Əsərin bir başqa üstünlüyü isə məkanların obrazlaşdırılmasıdır. Burada Qərbin diqqətini dincliyindən başqa heç nəyi ilə çəkməyəcək bir ölkənin post-müharibə dövründən danışılır. Avropa Albaniyaya soxulur və özü ilə birgə bələlər gətirir. Avropanın müharibənin başlaması ilə sürətlənən eroziyaya uğramış mədəniyyəti də ayağının tozu ilə Albaniyanın milyon illik inancını, baxışlarını, əxlaq və azadlıq anlayışını dəyişmək məqsədi güdür. Hekayədə baş verən bəzi əhvalatların fonunda bu xırda, lakin vacib nüanslar özü haqqında danışır.

İkinci Dünya müharibəsindən 20 il sonra baş qəhrəman General Ariosto Mussolininin fəlakət, qan və ölüm yayan istilaları zamanı Albaniya torpaqlarında can vermiş soydaşlarının nəşlərini tapıb, İtaliyaya gətirilməsini təşkil etmək əmri alaraq macərəyə başlayır. Baş qəhrəmanın axtardıqları həm onun soydaşları, həm də silahdaşlarıdır. Müharibə illərində ölən qeyri-albanlar qarışıq şəkildə ölkənin yaşayış olmayan dağlıq bölgələrində böyük bir ərəzidə basdırılıblar. Yəni, generalın işi dözülməz

dərəcədə ağır və mənəvi iztirab yüklüdür. Odur ki, bu macərədə ona bir keşiş də yoldaşlıq edir.

Məhz bu çətinliyə görə, İtaliya hökuməti generala tapşırılmış bu vəzifəni “beynəlxalq şərəf” ünvanı ilə mükafatlandıracağını açıqlayır. Generala tapşırılan ilk iş öz təhlükəsizliyinin qayğısına qalmaq olsa da, onun öz şəxsi məqsədi vəzifəsinin öhdəsindən layiqincə gəlmək və gözləntiləri doğrultmaqdır. Axtarışın sonrakı hissələrində general ilk günlərdə keçirdiyi sıxıntılardan tamamilə arınır. Generalın macərəsinə qazma və neylon torbalarla sümükləri toplama işlərində köməkçi kəndli, iki dünyanın arasında gedən işlərdə yer almağa və lazım gələrsə yerli əhali ilə “dil tapmağa” həvəslə italyan keşiş, bir nəfər alban ekspert və texniki ləvazimat çantası “şahidlik edir”.

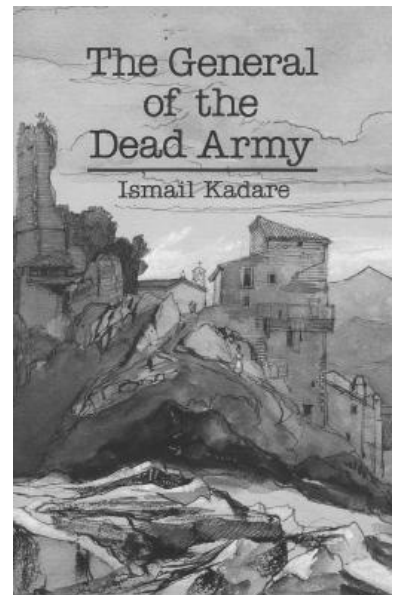
Macərənin əsas xətti generalın azalmayan özgüvenini üzərində inşa edilib. Baş qəhrəman əvvəllər də bir neçə dəfə nəş axtarışına göndərilmiş və əliboş qayıtmış alban ekspertin lazımsız məsləhətlərinə qüsursuz tətib edilmiş xəritələri, ölənlərin ətrafı təsvirlərindən ibarət siyahıları, nəmən sümüklərin təyinatı aləti ilə meydan oxuyur. Lakin təbii ki, müəllif bu özündənmüşəbəh qəhrəmanın dizini yerə vurur. Onun əminliyi he-

kayə irəlilədikcə zəifləyir. Əraziyə yaxşı bələd olan keşiş ona tez-tez əhalinin riayət etdiyi tabuları pozduğunu xatırladır. Çünki 20 ildən sonra Albaniyada əhalinin bəlkə də müharibədən ən ağır itki ilə çıxan, hələ də özünə gələ bilməyən hissəsinin məskunlaşdığı bu yerlərdə ilk dəfə düşmən ordunun hərbiçisi peyda olub. Bu onsuz da yerli camaatın məcburi qəbul etdiyi haldır. Rəsmlər də, keşiş də bilir ki, albanlar bu vəziyyəti qəbul etmiş kimi görünə bilirlər, amma generalın həyatı hər an təhlükə ilə üzləşə bilər. Keşişin albanların ruhu haqqındakı sözləri müəllifin öz xalqını nə qədər dərinlən tanıdığının sübutudur: “Albanlar üçün qan haqqı bir faciənin ağılına gətirə biləcəyin bütün şərtlərinə əməl edir. Faciə deyəndə ağılına nə gəlsə, qan haqqı qalan şəxsi bunun hamısı gözləyir. Bu gördüyün adamlar dünyaya savaşımaq, haqq almaq üçün gəliblər. Əgər sülh şəraiti hökm sürürsə, məsələn, indiki kimi, albanlar sadəcə qışda sadəcə yem axtaran yarıölü bir ilan kimidirlər. Onları yalnız müharibə, meydan canlandırır”.

Kadare bu sözlərlə sadəcə başqa xalqlara mesaj vermir, baş verəcək faciənin qarşısını almaq üçün ziyalı kimi üzərinə düşüni edir. Generala kömək edən kəndlinin üz ifadələrinin təsvirində belə Kadare səbəb nə olursa olsun, albanların o torpaqlarda can almış bütün xalqları düşmən kimi gördüyünü diqqətə çatdırır. Ölmüş belə olsalar, albanların nəzərində əsgər əsgərdir.

Tədricən ərəzinin havası generalı da ağuşuna alır. Kurtzun “Qaranlığın qəlbi” romanında olduğu kimi qəhrəman üçüncü bir fəvqəlvüvvənin təsiri altına düşür. Sümükləri axtararkən, ayırarkən təciliyində işləyən sadə kəndlinin iş mexanizmini, keşişin canlandırdığı albanların ruhunu mənimsəyir. Özünü bu ordunun generalı hesab etməyə başlayır. Ağ cizgili neylon torbalaradakı sümüklərin böyük bir ordu kimi toplandığının, bu ordunu necə idarə etdiyinin, Normandiya, Koreya, Vyetnamın fəthi olduğunu xəyalını qurur.

Onun bu işğalçı ölü əsgərləri albanların ruhuna bürünmüşcəsinə generalı qisasa səsləyir. 20 il sonra sanki bu sümüklər yenidən savaş istəyir. Hekayənin bu hissəsində Kadare bir cəhiylə ilə istedadını ortaya qoyur və hekayənin ana xəttinə yeni həyat verir. General onu daxilən ələ alan duyğularla başa çıxmamış xarici bir qüvvə ilə də sarsılır. Araşdırma zamanı bir alman generalın da alman əsgərlərinin qalıqlarını axtardığı məlum olur. Generalın keşişlə müharibənin mənasızlığı haqqındakı söhbətləri, mülahizələri Ariostonun daxili dünyasını daha da qarışdırır. Qüruruna və yenilməzliyinə xələl gəlmiş kimi hiss edən general kimliyini göstərmək üçün keşişə dəvət olunmadığı yerli toy mərasimində iştirak edəcəyini deyir. Burada da Kadare keşişin dili ilə albanlar, ölüm və etnik fərqlər haqqında danışır: “Ölüm mütləq mənada hörmət tələb edir”. Bu, “Ölü ordunun generalı”nda bəlkə də bütün dünya xalqlarını bir nöqtədə cəmləşdirən unudulmaz şüarlardan sadəcə biridir. Bütün ölənləri, yaraları və intiqam hissini heçə sayaraq, məclisdə iştirak edən general buradan da gəlmiş kimi ayrılır. Soydaşlarının nəşlərini yığıb, burada yaşananları eşitdikcə intiqam hissəsinə bürünən, keş-

şin yerli camaatı müdafiə edən mülahizələrinə müxalif çıxdıqca öz-özlüyündə daha da alovlanan kəşfiyyatçı general toy mərasimində daha böyük, daha dərin, daha alovlu duyğularla toqquşur. O, anbaan üzünə zillənən baxışlarda səbəbi olmadığı qırğınların intiqamını almağa hazır insanların nəfəsini qaynadan keçmişin soyumayan küllərini hiss edir. Romanın sonunda isə Kadare vəzifəsinə tamamlamış və kolleqası ilə axtarıqları haqqında danışan içkili generalın dili ilə danışır. Onun Albaniyada tək missiyası yox, eyni zamanda protaqonist kimliyi də bitib.

Roman təbii ki, başdan-sona generalın meyit axtarıqlarından ibarət deyil. Müəllifi dünya ədəbiyyatına tanıtdıran romanın əsas cəhəti onun bəşəri olmasıdır. Ölüm, müharibə, faciə, xəyanət və təbii ki, bütün həyatı hadisələrin fonunda yaşanan məhəbbət macəraları haqqında bəşəriyyətin yekdil arzuları bu romanda ayrı-ayrı qəhrəmanların dili ilə səsləndirilib. Ölümdən xilas olmaq üçün gizləndiyi dəyirmançının qızına vurulan italyan əsgərin həyatı, generalı narahat edən keşiş və ölmüş italyan hərbiçinin dul arvadı arasındakı intim münasibət, alban kəndlinin yerli əhalinin adətləri haqqında danışdıqları romanın əsas xəttini rəngləndirən köməkçi hekayələrdir.

Hazırlayan və ingilis dilindən tərcümə edən:
Elcan Salmanqızı

Əsas mətnin müəllifi:
Riçard Eder, “Simon&Schuster”
nəşriyyatının redaktoru
Mənbələr: “nytimes.com”, “dannyreviews”, “enotes.com”, “jstor.org”.